

KUJAWY „W PIGUŁCE”

Nie każdy wie, że jadąc z Gniezna do Inowrocławia we wsi Kwieciszewo przekracza wraz z rzeką Kwieciszewicą granicę dwóch regionów, pozostawiając za sobą Wielkopolskę wkracza na teren Kujaw. Kwieciszewica, czyli Mała Noteć wraz z Jeziorem Pakoskim i dalej rzeka Noteć od Janikowa aż po Nakło tworzą zachodnią granicę Kujaw. Granicę północną tworzą okolice rzek Brdy i Zielonej Strugi, lewego dopływu Wisły. Wschodnią granicę tworzy Wisła od ujścia Wdy na północy, po ujście Skrwy na południu. Granicę południową Kujaw tworzy „linia” pomiędzy miejscowościami Kwieciszewo – Sompolno – Przedecz – Lubań. Stolicą Kujaw była Kruszwica, a później Włocławek (po przeniesieniu do niego stolicy biskupstwa w I poł. XII w.). Inne ważne miasta to Brześć Kujawski, Radziejów, Strzelno i Pakość, współcześnie zaś największymi ośrodkami Kujaw są Bydgoszcz, Włocławek i Inowrocław. Również część Torunia (dawne miasto Podgórz) leży na terenie historycznych Kujaw.

W kręgu zainteresowań naszego Towarzystwa jest szczególnie ta część Kujaw, która wraz z Wielkopolską dostała się w pod panowanie Prus jako Wielkie Księstwo Poznańskie. Ta część to Kujawy Zachodnie zwane też Kujawami Zagoplańskimi.

W czasach przedpiastowskich istniały dwa centra kujawskie: kruszwicki w rejonie jeziora Gopło i rzeki Noteć z głównym grodem w Kruszwyce oraz brzesko-kujawski znad rzek Zgłowiączki i Wisły z Brześciem Kujawskim i Włocławkiem. Kujawy bardzo wcześnie zostały włączone do państwa Polan, już w X wieku Kruszwica była jednym z czołowych grodów Polan, i były rządzone łącznie z Wielkopolską.

W roku 1138 Bolesław Krzywousty testamentem podzielił, zwyczajem słowiańskim, państwo pomiędzy synów: Władysława Wygnańca, Bolesława Kędzierzawego, Mieszka Starego (otrzymał Wielkopolskę) i Henryka Sandomierskiego. Bolesław Kędzierzawy otrzymał Ziemię Chełmińską, Ziemię Dobrzyńską, Mazowsze i Kujawy ze stolicą w Kruszwyce, gdzie swoją siedzibę miało biskupstwo kujawskie. Kujawy odtąd nazywano Księstwem Kujawskim. W 1267 roku nastąpił podział Kujaw na dwa księstwa: Kujawy brzeskie z Ziemią Dobrzyńską, które przypadły Władysławowi Łokietkowi i Kujawy inowrocławskie, które przypadły Ziemomysłowi, synom Kazimierza Kujawskiego. W 1332 roku Krzyżacy opanowali Kujawy brzeskie, które w 1343 roku zwrócili Koronie, jeszcze w XV wieku

Kujawy stanowiły przedmiot najazdów i sporów polsko-krzyżackich. Kujawy inowrocławskie po Ziemomyśle przypadły w działach jego trzem synom: Bydgoszcz z najważniejszym grodem – Wyszogrodem (część dzisiejszego Fordonu, dzielnicy Bydgoszczy) otrzymał Przemysław, Gniewkowo otrzymał Kazimierz III, a Inowrocław – Leszek. Ten ostatni oraz Przemysław zmarli bezpotomnie, a ich ziemie w 1327 roku przeszły pod władzę króla Władysława Łokietka. Po śmierci Kazimierza III księstwo gniewkowskie otrzymał syn, Władysław Biały, który odsprzedał swoje dziedzictwo w 1364 roku królowi Kazimierzowi Wielkiemu. Władysław Łokietek rozpoczął stopniowe włączanie Kujaw do Korony. Ostatecznie udało się to jego synowi Kazimierzowi, zrodzonemu na Kujawach, jednemu wśród polskich monarchów, który został obdarzony przydomkiem Wielki.

Za panowania Władysława Jagiełły podzielono Kujawy na dwa województwa: brzesko-kujawskie i inowrocławskie, ze wspólnym sejmikiem w Radziejowie i używające wspólnego herbu przedstawiającego pół orła białego (od Wielkopo-

lan) i pół lwa czarnego (od Mazowszan) złączonych jedną koroną. Województwo brzesko-kujawskie składało się z pięciu powiatów: brzeskiego, radziejowskiego, kowalskiego, przedeckiego i kruszwickiego, z miastami: Brześć, Radziejów, Kowal, Przedecz, Kruszwica, Włocławek, Izbica, Lubraniec, Chodecz, Lubień, Sompolno, Strzelno. Województwo inowrocławskie składało się z dwóch powiatów: bydgoskiego i inowrocławskiego, z miastami: Bydgoszcz, Inowrocław, Gniewkowo, Pakość, Łabiszyn, Barcin, Koronowo, Fordon, Służewo, Raciążek. Podział Kujaw na województwa utrzymał się do rozbiorów.

Warto zapamiętać, że przedrozbiorowe województwa: poznańskie, gnieźnieńskie i kaliskie stanowiły pierwotną Polskę, a wraz z ówczesnymi województwami: brzesko-kujawskim i inowrocławskim z Ziemią Dobrzyńską stanowiły kolebkę państwa polskiego.

W wyniku pierwszego rozbioru w 1772 roku Królestwo Prus zagarnęło znaczną część województwa inowrocławskiego i zachodnią część województwa brzesko-kujawskiego, tworząc okręg nadnotecki (Netze District) z siedzibą w Bydgoszczy w pruskiej prowincji Prusy Zachodnie (Westpreussen). Po drugim rozbiorze całe Kujawy przeszły pod panowanie Prus. W latach 1807-1815 Kujawy należały do Księstwa Warszawskiego. W 1815 roku na mocy postanowień Kongresu Wiedeńskiego Kujawy zostały podzielone pomiędzy Rosję (dawne województwo brzesko-kujawskie z Włocławkiem, Radziejowem, Brześciem Kujawskim) i Prusy (dawne województwo inowrocławskie z Bydgoszczą, Inowrocławiem, Kruszwicą, Strzelnem weszło w skład Wielkiego Księstwa Poznańskiego). Kujawy przywrócono Polsce w latach 1918-1920. W okresie międzywojennym zachodnia część Kujaw należała do województwa poznańskiego, a część wschodnia do województwa warszawskiego. W roku 1938 większość regionu Kujaw została włączona do województwa pomorskiego ze stolicą w Toruniu. Podczas II wojny światowej prawie całe Kujawy znalazły się w granicach Okręgu Rzeszy Kraj Warty (Reichsgau Wartheland), z wyjątkiem rejonu Bydgoszczy, włączonego do Okręgu Rzeszy Gdańsk – Prusy Zachodnie (Reichsgau Danzig-Westpreussen).

Po II wojnie światowej z województwa pomorskiego wyłączono Gdańsk, a siedzibę władz województwa przeniesiono z Torunia do Bydgoszczy. W roku 1950 zmieniono nazwę województwa pomorskiego na województwo bydgoskie, włączając z poznańskiego powiaty mogileński oraz zniński. W 1975 roku utworzono województwo włocławskie (Kujawy wschodnie z Włocławkiem jako stolicą) i toruńskie, a zachodnia część Kujaw pozostała w województwie bydgoskim. W 1999 roku niemal całe Kujawy weszły w skład województwa kujawsko-

-pomorskiego. Drobne skrawki Kujaw weszły do województwa mazowieckiego (tereny między granicą województwa a Skrwą) oraz wielkopolskiego (Przedecz, Wierzbinek).

Stolicą wczesnośredniowiecznych Kujaw, jak wspomniałam na początku, była Kruszwica i tu, już w XI wieku, znajdowała się siedziba biskupstwa kujawskiego. Około 1160 roku biskupstwo kujawskie (kruszwickie) połączono z biskupstwem włocławskim, założonym w 1124 roku, siedzibą połączonych biskupstw został Włocławek. Powodem utworzenia stolicy biskupiej we Włocławku mogło być zburzenie Kruszwicy w czasie wojny między Władysławem Hermanem i synem jego, Zbigniewem, w roku 1096. Zburzona Kruszwica nigdy już nie odzyskała dawnej świetności, jednakże pierwsze miejsce w biskupstwie włocławskim, odtąd kujawskim, zawsze zajmowali prałaci i kanonicy kruszwicy. Od 1233 roku Kujawy Zachodnie należały do archidiecezji kruszwickiego w diecezji kujawskiej. W 1593 roku archidiecezja kruszwicka tworzyła cztery dekanaty: kruszwicki, inowrocławski, raciański i bydgoski, a w 1620 roku dodano nowoutworzony dekanat gniewkowski. W 1821 roku dekanaty inowrocławski, kruszwicki i gniewkowski wcielono do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Archidiecezja kruszwicka zniesiono w 1868 roku, a dekanaty znalazły się pod bezpośrednią władzą Archidiecezji Gnieźnieńsko-Poznańskiej.

A co oznacza samo słowo „kujawy”? Według „Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych Krajów Słowiańskich” ‚kujawa’, to u ludu polskiego pewna odmiana gleby, według Kolberga wyraz ‚kujawa’ oznacza wiatr północny, może też oznaczać ziemię jawną, czyli już uprawioną, wg Wincentego Pola: „lud tu naprzód lasy wytrzebił i okolica pierwsza na jaw (czyli ku jawie) z lasu wyszła”. Źródła pisane po raz pierwszy odnotowują nazwę „Kujawy” jako regionu w 1136 r. Wymienia ją Bulla Gnieźnieńska wydana przez papieża Innocentego II, biorąca pod opiekę papieską kościół gnieźnieński.

Znani synowie Ziemi Kujawskiej: Władysław Łokietek (Brześć Kujawski), Kazimierz Wielki (Kowal), Albert Michelson (Strzelno), Jan Kasproicz (Szymborze), Stanisław Przybyszewski (Łojewo), jak również obecny Prymas Polski Kardynał Józef Glemp urodzony w Inowrocławiu czy Metropolita Poznański Arcybiskup Stanisław Gądecki pochodzący ze Strzelna.

Marzena Jasińska